

“บะข่างโว่” ของเล่นพื้นบ้าน
เทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
“Ba Khang Woh” Folk Toy
Fa-ham Municipality, Muang District, Chiang Mai Province

จิรวรรณ บุญมี* และธวัชชัย บุญมี

ภาควิชาบริหารธุรกิจ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Email : Jirawanyui@gmail.com

บทคัดย่อ

“บะข่างโว่” คือ ลูกข่างชนิดหนึ่งที่ใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุหลักในการทำ มีเอกลักษณ์อยู่ที่เสียงดัง “โว่ๆ” ในขณะที่ลูกข่างกำลังหมุน สันนิษฐานว่าบะข่างโว่เป็นของเล่นที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ถูกห้ามเล่นในช่วงระหว่างสงคราม ทำให้ความนิยมเล่นบะข่างโว่ลดลง ปัจจุบันของเล่นพื้นบ้านชนิดนี้กำลังสูญหายไปจากชุมชนและสังคม บทความวิชาการฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับของเล่นพื้นบ้าน “บะข่างโว่” ในบริบทของเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา วัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการทำ ขั้นตอนการทำ วิธีการเล่น เทคนิคการเล่น อุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นและอุปกรณ์ที่ใช้ในการแข่งขัน กติกาการแข่งขัน รวมถึงคุณค่าและประโยชน์ของบะข่างโว่ ทั้งนี้องค์ความรู้ทั้งหมดเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) และการจัดการความรู้ (Knowledge management: KM) จากปราชญ์ชาวบ้านและผู้รู้ในชุมชน

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น ของเล่นพื้นบ้าน บะข่างโว่

Abstract

Ba Khang Woh is one of the gyroscopes, using bamboo as its main material. It has a unique “Woh” sound when the gyroscopes were spun in motion. It is assumed that this toy has been created since the era of World War 2 but had been banned, thus reducing its popularity. Therefore, this kind of folk toys has been losing from the community and society. The objective of this article is to pass on knowledge and

publicize the local wisdom about Ba Khang Woh in the context of Fa-ham Municipality, Muang District, Chiang Mai Province. This consists of its background, materials and equipments in the production process, production process, playing techniques, equipments in the play and competition, the rules, as well as the value and benefits of Ba Khang Woh. All knowledge was collected by indept interview and knowledge management from the expert villagers and scholars.

Keywords : Local wisdom; Folk toy; Ba khang woh

บทนำ

การเล่นพื้นบ้านของชาวไทยในอดีตนั้นมีหลากหลายแบบ ทั้งเล่นคนเดียวหรือ เล่นเป็นกลุ่ม เล่นในร่มหรือเล่นกลางแจ้ง เล่นแบบมีกติกาหรือไม่มีกติกา เล่นโดยมีอุปกรณ์ประกอบการเล่นหรือไม่มีอุปกรณ์ประกอบการเล่น เล่นโดยมีบทร้องหรือไม่มีบทร้อง ไม่ว่าจะเป็นการเล่นในรูปแบบใดก็ล้วนแต่มีประโยชน์ต่อผู้เล่นในหลายด้าน อาทิ ด้านร่างกาย ผู้เล่นได้ออกกำลังกาย เคลื่อนไหวร่างกาย ส่งผลให้มีร่างกายที่แข็งแรง ด้านจิตใจ และอารมณ์ ผู้เล่นเกิดความสนุกสนานเพลิดเพลิน ทำให้ได้ผ่อนคลายความตึงเครียด มีอารมณ์แจ่มใส และฝึกความอดทนอดกลั้น ด้านสติปัญญา ผู้เล่นได้ฝึกทักษะการคิด การสังเกต การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหา และการใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ส่งผลให้มีปฏิภาณไหวพริบและเฉลียวฉลาด ด้านสังคม ผู้เล่นได้สร้างความรู้จักคุ้นเคยกับผู้อื่น ช่วยให้ได้เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม ตลอดจนพัฒนาทักษะการทำงานเป็นทีม และทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ รวมถึงฝึกการเคารพและปฏิบัติตามกฎกติกา ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการดำเนินชีวิตในอนาคต (วรรณวิภา เทียงธรรม และอัญญณีย์ บุญเชื้อ, 2557: พิรวัฒน์ ชลเจริญ และสุธนะ ดิงศักดิ์, 2558)

นอกจากการเล่นพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่น ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษแล้ว ของเล่นพื้นบ้านก็เป็นภูมิปัญญาอีกแขนงหนึ่งที่มีคุณค่าสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในแต่ละชุมชน ที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในท้องถิ่น ทั้งนี้ของเล่นพื้นบ้านสามารถส่งเสริมพัฒนาการทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ให้แก่เด็กและเยาวชนได้เช่นกัน ปัจจุบันมีการนำของเล่นพื้นบ้านไปประยุกต์ใช้เป็นสื่อการเรียนรู้ในรายวิชาวิทยาศาสตร์ ซึ่งหากแบ่งของเล่นพื้นบ้านตามหลักการทางวิทยาศาสตร์สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเสียง

กลุ่มแรง กลุ่มคน/ล้อ/เพลากลุ่มความดันอากาศและแรงยก กลุ่มจุดศูนย์ถ่วง และกลุ่มทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (ของเล่นพื้นบ้านอาเซียน: เชื่อมโยงความสัมพันธ์ผสมผสานการเรียนรู้, 2557) ของเล่นส่วนใหญ่จะใช้วัสดุจากธรรมชาติที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นในการประดิษฐ์ อาทิ ไม้ไผ่ ไม้เนื้อแข็ง ไม้เนื้ออ่อน กะลามะพร้าว ต้นไม้ ดิน กระดาษ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้สังคมไทยอันเป็นสังคมเกษตรดั้งเดิมเปลี่ยนไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม หรือ สังคมเมืองอย่างชัดเจน ส่งผลให้สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ สภาพแวดล้อมภายในที่อยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เด็กถูกจำกัดพื้นที่เล่น ชีวิตเด็กในเมืองจะไม่มีสถานที่เล่นของชุมชน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อการละเล่นล้านนาใน 2 ลักษณะ คือ การละเล่นล้านนาบางอย่างสูญหายไป และการละเล่นล้านนาบางอย่างยังคงอยู่แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปมาก จากการศึกษาพบว่า การละเล่นล้านนา จำนวน 140 การละเล่น ปัจจุบันยังคงมีการเล่น สืบทอดกันมาเหลือเพียง 37 การละเล่น มีการเล่นแต่มีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับยุคสมัย 26 การละเล่น และการละเล่นล้านนาสูญหายไปแล้ว จำนวนมากถึง 77 การละเล่น หรือ 55% ของการละเล่นล้านนาทั้งหมด (มณิฆาส จินตพิทักษ์, 2552) วิธีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลกระทบต่อการเล่นล้านนาที่ได้เลือนหายไปอย่างช้าๆ เมื่อเยาวชนคนรุ่นใหม่ไม่รู้จักวิธีการละเล่นในอดีต รวมไปถึงของเล่นพื้นบ้านล้านนา จึงทำให้ขาดโอกาสที่จะได้รับประโยชน์จากภูมิปัญญาที่มีคุณค่าของบรรพบุรุษ

“บะข่างโว่” เป็นของเล่นพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ แม้จะไม่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร และไม่ทราบแหล่งที่มา หรือ ต้นกำเนิดที่ชัดเจน แต่คาดว่าจะมีการประดิษฐ์ให้เด็กเล่นกันมาตั้งแต่สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ทั้งนี้บะข่างโว่ในแต่ละท้องถิ่นจะมีขนาดและรูปแบบ รวมถึงกติกาการแข่งขันต่างกันไป บะข่างโว่ประดิษฐ์ขึ้นจากไม้ไผ่ ตั้งชื่อตามเสียงที่ดังโว่ว เล่นโดยใช้เชือกพันด้านบนของไม้ที่เสียบ โดยหันรูที่เจาะทะแยงเข้าหาตัว พันเชือกออกด้านนอกตัว ใช้มือซ้ายจับตัวลูกข่างกับเชือก มือขวาลือไม้ดันเชือกแล้วรื้อยเชือกเข้ากับไม้ดันเชือก จับแกนไม้และไม้ดันเชือกด้วยมือซ้าย มือขวาดึงเชือกแรงๆ ลูกข่างจะหลุดและหมุนเอง เสียงดัง โว่ว เพราะลื่นลูกข่างทวนลม ทิศทางการหมุนของลูกข่างโว่ ที่จะทำให้เกิดเสียงได้นั้นขึ้นกับลักษณะรอยบากของช่องอากาศ ส่วนใหญ่ผู้ผลิตมักจะบากช่องอากาศ เพื่อให้หมุนไปทางขวา (ตามเข็มนาฬิกา) แล้วเกิดเสียง (เพราะคนส่วนใหญ่ถนัดขวา) ดังนั้นถ้าหมุนไปทางซ้าย (ทวนเข็มนาฬิกา) จะไม่เกิดเสียง เสียงดังโว่เกิดขึ้นจากการที่อากาศอัดผ่านช่อง

บากเข้าไปในกระบอกขณะที่ลูกช่างกำลังหมุน มุมของการบากช่องอากาศ รวมทั้งความเร็วในการหมุนของลูกช่างที่เหมาะสม จะทำให้เกิดเสียงอยู่ช่วงหนึ่ง ลูกช่างลูกใหญ่จะให้เสียงทุ้ม เนื่องจากมีมวลอากาศในลูกช่างมาก ส่วนลูกช่างลูกเล็กให้เสียงสูงและเสียงแหลม เพราะว่ามีมวลอากาศในลูกช่างน้อยกว่า (ขวัญชนก ลีลาวณิชไชย, 2550: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547) ทวีทรัพย์ นามขจรโรจน์ ผู้ประสานงานกลุ่มรุ่งอรุณของเล่นพื้นบ้าน กล่าวว่า การเล่นลูกช่างนอกจากจะให้ความสนุกสนาน สร้างความท้าทายให้กับผู้เล่นที่จะต้องทำให้ลูกช่างหมุนได้แล้ว ลูกช่างที่เป็นของเล่นพื้นบ้านยังฝึกฝนให้เด็กมีความอดทน สร้างการเรียนรู้การทดลองให้ลูกช่างหมุน เรียนรู้เรื่องของแรงเหวี่ยง นอกจากนั้นขณะที่พันเชือกลูกช่างให้แน่น ยังมีส่วนฝึกกล้ามเนื้อมัดเล็กมัดใหญ่ของเด็ก การเรียนรู้จากการเล่นยังช่วยทำให้เด็กเป็นคนช่างสังเกต และการที่ลูกช่างหมุนช้า เร็ว การนิ่ง หรือสายของลูกช่างยังก่อเกิดการเรียนรู้หลักการวิทยาศาสตร์อีกด้วย (ของเล่นพื้นบ้านอาเซียน: เชื่อมโยงความสัมพันธ์ผสมผสานการเรียนรู้, 2557)

การอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหายนั้นสามารถทำได้หลายวิธี อาทิ การปลูกจิตสำนึกให้คนในสังคมตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าเพื่อให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ การจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมเพื่อให้เยาวชนคนรุ่นหลังได้รับประสบการณ์ตรงจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม การถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่คนในชุมชนโดยปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา หรือองค์กรเครือข่ายภูมิปัญญา การสนับสนุนการดำเนินงานและพัฒนาศักยภาพของปราชญ์ชาวบ้าน การยกย่องประกาศเกียรติคุณผู้ดำเนินงานด้านภูมิปัญญา การส่งเสริมให้นำภูมิปัญญาไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ตลอดจนการศึกษาวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาในท้องถิ่นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อนำองค์ความรู้ไปเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ (ณัฐภูมิ สมยาโรน และ อัจฉรา ศรีพันธ์, 2557)

ปัจจุบันองค์ความรู้เกี่ยวกับบะช่างไว้อย่างไม่ได้ถูกจดบันทึกไว้แต่อย่างใด ดังนั้นเพื่อป้องกันการสูญหายไปของภูมิปัญญา ในกรณีที่ผู้ถ่ายทอดเสียชีวิต และไม่มีผู้สืบทอดองค์ความรู้ ผู้วิจัยจึงศึกษาและเก็บรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับบะช่างไว้อีกจากปราชญ์ชาวบ้านและผู้รู้ในชุมชน เทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดการความรู้โดยการจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำความรู้ที่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง (Tacit Knowledge) ซึ่งมีความเป็นนามธรรมมารวบรวมเรียบเรียงเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit knowledge) มีความเป็นรูปธรรมและเป็นลายลักษณ์อักษร

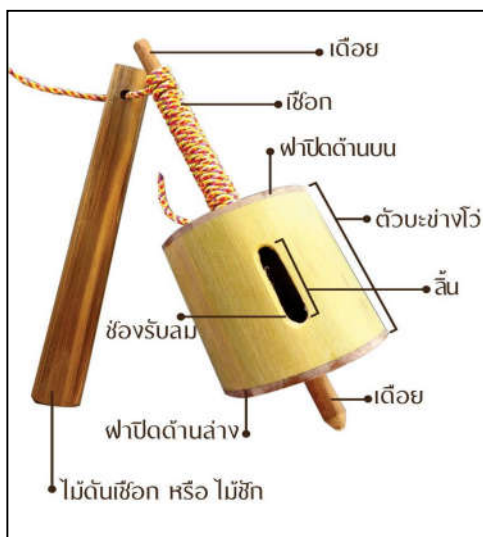
สามารถนำไปเผยแพร่และถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นต่อไปได้ ถือเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถช่วยอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นการเล่น “บะข่างโว้”

ประวัติความเป็นมาของ “บะข่างโว้”

บะข่างโว้ หรือสำเนียงในท้องถิ่นออกเสียงว่า “บะ-ข่าง-โหว้” เป็นของเล่นพื้นบ้านจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุเล่นให้เด็กดู และทำให้เด็กเล่น โดยเด็กๆ จะเล่นกันในบริเวณบ้าน หรือบริเวณลานวัด ในช่วงที่พ่อแม่ผู้ปกครองออกไปทำไร่นา นอกจากนั้นในเทศกาลสำคัญ อาทิ เดือนเมษายน ในประเพณีสงกรานต์ และเดือนพฤศจิกายน (เดือนยี่) ในเทศกาลลอยกระทง ก็นิยมนำบะข่างโว้มาเล่นกันในบริเวณลานวัด ในอดีตเสียงของบะข่างโว้จะดังมาก เพราะบรรยากาศค่อนข้างเงียบไม่มีเสียงดังรบกวนเหมือนเช่นในปัจจุบัน ดังนั้นเสียงดัง “โว้ๆ” จะดังจากหมู่บ้านหนึ่งไปถึงอีกหมู่บ้าน เมื่ออีกหมู่บ้านได้ยินเสียงก็จะเล่นบะข่างโว้ ส่งเสียงโต้ตอบกันไปมา ถือเป็นการเล่นเชื่อมความสัมพันธ์กันระหว่างหมู่บ้าน สันนิษฐานว่าบะข่างโว้เป็นของเล่นที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่ถูกห้ามเล่นในช่วงระหว่างสงครามเนื่องจากเสียงของบะข่างโว้คล้ายกับเสียงเตือนภัยเครื่องบินทิ้งระเบิด ทำให้ต้องหยุดเล่นไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง หลังจากสงครามโลกสงบลงบะข่างโว้ก็ถูกนำกลับมาเล่นใหม่ แต่เนื่องจากสภาพสังคมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับมีของเล่นหลากหลายประเภทที่มีความน่าสนใจมากกว่า ทำให้ความนิยมเล่นบะข่างโว้ลดลง และเริ่มสูญหายไปทีละน้อย จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2538 นายอานนท์ ไชยรัตน์ หรือพ่อหลวงอานนท์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 7 บ้านสันทรายต้นกอก และนายคณโฑ อินทแก้ว หรือลุงพันธ์ ประธานกลุ่มอนุรักษ์ชีเผ้า และกรรมการหมู่บ้านสันทรายต้นกอก ปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนซึ่งเป็นแกนนำคนสำคัญในการนำบะข่างโว้มาจัดเป็นกิจกรรมการแข่งขันบะข่างโว้ขึ้นเป็นครั้งแรกในงานประเพณีสงกรานต์ ณ วัดสันทรายต้นกอก ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีการจัดกิจกรรมการแข่งขันบะข่างโว้เป็นประจำทุกปี ในวันวิสาขบูชาจนถึงปัจจุบัน กิจกรรมการเล่นและการแข่งขันบะข่างโว้ นอกจากจะสร้างความสนใจ ความสนุกสนาน ให้แก่ ผู้ชม ผู้เล่น และผู้แข่งขัน ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุแล้ว ยังเป็นการสานความสัมพันธ์ และมิตรภาพอันดีระหว่างกันอีกด้วย สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการอนุรักษ์ และการตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของภูมิปัญญาพื้นบ้านของบรรพบุรุษ

ภาพที่ 1 ประชาชนชาวบ้านของชุมชน
นายอานนท์ ไชยรัตน์ หรือ พ่อหลวงอานนท์ (ซ้าย) และ นายคัมโท อินทแก้ว หรือ
ลุงพันธ์ (ขวา)

ภาพที่ 2 ส่วนประกอบของ “บะข่างโว”

วัสดุอุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการทำ “บะข่างโว้”

1. ตัวบะข่างโว้ ใช้ไม้ไผ่ทรงกลม มีความหนา ประมาณ 3 – 4 มิลลิเมตร ความยาวตามความต้องการ สำหรับใช้ทำตัวบะข่างโว้ โดยทั่วไปบะข่างโว้จะมีความยาวอย่างน้อย 2.5 นิ้ว ความหนา และความยาวของตัวบะข่างโว้นั้นนอกจากจะส่งผลต่อเสียงของบะข่างโว้แล้ว ยังส่งผลต่อน้ำหนัก และแรงที่ต้องใช้ในการหมุนเหวี่ยงบะข่างโว้อีกด้วย กล่าวคือ บะข่างโว้ขนาดเล็ก ซึ่งใช้ไม้ไผ่ที่บาง และมีความยาวไม่มาก จะมีน้ำหนักเบา ไม่จำเป็นต้องใช้แรงมากในการทำให้บะข่างโว้หมุน แต่อาจหมุนได้ไม่นานเท่ากับบะข่างโว้ ซึ่งใช้ไม้ไผ่ที่หนากว่า และมีความยาวมากกว่า บะข่างโว้ลูกใหญ่จะมีน้ำหนักมาก จึงต้องใช้แรงมากกว่าในการชักและจะสามารถหมุนได้นานมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นเสียงของบะข่างโว้ลูกเล็กจะดังสั้นกว่าเสียงของบะข่างโว้ลูกใหญ่ สาเหตุที่บะข่างโว้ลูกใหญ่มีเสียงที่ดังยาวนานกว่า เนื่องจากบะข่างโว้ลูกใหญ่จะเก็บลมได้มากกว่าบะข่างโว้ลูกเล็ก บะข่างโว้ลูกใหญ่จะให้เสียงทุ้ม เนื่องจากมีมวลอากาศในตัวบะข่าง ส่วนบะข่างโว้ลูกเล็กจะให้เสียงแหลม เพราะมีมวลอากาศในตัวบะข่างน้อยกว่า ปัจจุบันมีการนำท่อพลาสติก (ท่อพีวีซี) มาประยุกต์ใช้ในการทำตัวบะข่างโว้ เนื่องจากเป็นวัสดุที่มีทรงกลม และสามารถหาซื้อได้ง่าย

2. เดือย ใช้ไม้เนื้อแข็ง หรือไม้ไผ่ ความยาวประมาณ 2.5 – 3 เท่าของตัวบะข่างโว้ นำมาเหลาจนได้เป็นแท่งทรงกลมปลายแหลม มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางไม่เกิน 1 เซนติเมตร มีลักษณะและขนาดเหมือนแท่งดินสอ ใช้สำหรับทำเป็นเดือย โดยทั่วไปขนาดของเดือยต้องสอดคล้องกับขนาดของตัวบะข่างโว้ กล่าวคือ ถ้าบะข่างโว้มีขนาดเล็ก เดือยควรมีขนาดเล็กด้วย แต่ถ้าบะข่างโว้มีขนาดใหญ่ เดือยก็ควรมีขนาดใหญ่ด้วยเช่นเดียวกัน

3. ฝาปิดด้านบน และฝาปิดด้านล่าง ใช้ไม้แผ่นบาง ความหนาประมาณ 2 – 3 มิลลิเมตร ขนาดพอดีกับกระบอกไม้ไผ่ที่ใช้ทำเป็นตัวบะข่างโว้ ปัจจุบันสามารถนำไม้ฉัตรมาทำฝาปิดตัวบะข่างโว้ทั้ง 2 ด้านได้ แต่ในอดีตไม้ที่ใช้ปิดตัวบะข่างโว้นั้นจะเป็นไม้สักแผ่นบางๆ

4. ไม้ดันเชือก หรือ ไม้ชัก ใช้ไม้เนื้อแข็ง หรือไม้ไผ่ ขนาดพอดีมือ ความยาวประมาณ 6 – 7 นิ้ว กว้างไม่เกิน 1 นิ้ว ใช้สำหรับทำไม้ใช้รื้อยเชือกเพื่อชักบะข่างโว้

5. เชือก ขนาด 2 – 3 มิลลิเมตร ความยาวประมาณ 1 เมตร หรือประมาณ 1 ช่วงไหล่ (ความยาวตั้งแต่แขนถึงไหล่อีกข้างของผู้เล่น) ใช้สำหรับชักบะข่างโว้ ไม่ควรใช้เชือกไนลอน หรือเชือกสังเคราะห์ เพราะจะทำให้การพันเชือกเข้ากับเดือย

ทำได้ยาก เนื่องจากเชือกในล่อนค่อนข้างลื่น คลายตัวได้ง่าย และมีความแข็งแรงต่าง ในอดีตจะใช้เชือกฝ้าย ปอ หรือป่าน ที่ถักขึ้นเอง มีความเหนียวและทนทานสูง

ภาพที่ 3 ความยาวที่เหมาะสมของเชือกวัดจากแขนถึงไหล่อีกข้างของผู้เล่น

6. กวาด อาทิ กวาร์ร้อน กวาวง หรือกวาสำหรับตีไม้ ใช้สำหรับยึดฝาปิดทั้งสองด้านเข้ากับตัวบะข่างไว้ และติดเดียวกับตัวบะข่างไว้ในอดีตใช้ชัน หรือ กาวและซีลี้อยในการเชื่อม หรือ ประสานจุดต่างๆ เข้าด้วยกัน

7. แล็กเกอร์ (Lacquer) หรือน้ำยาเคลือบเงา สำหรับทาไม้ เพื่อให้เกิดความความคงทน และสวยงาม ตลอดจนป้องกันมอดและแมลงต่างๆ ภูมิปัญญาพื้นบ้านในอดีตนั้นจะนำไม้ไปแช่น้ำ นานประมาณ 2 สัปดาห์ เพื่อให้ไม้ไม่ผุไม่กลืนเหี้ยน ช่วยกันมอดและแมลงต่างๆ ได้

8. ไม้บรรทัด ใช้สำหรับวัดขนาด ในอดีตจะวัดขนาดโดยใช้ทางมะพร้าวหรือตอก เนื่องจากมีลักษณะเป็นเส้นยาว สามารถนำมาใช้ในการประมาณความยาวได้

9. ดินสอ หรือ ปากกา ใช้สำหรับทำเครื่องหมาย

10. ยางลบ ใช้สำหรับลบรอยดินสอ หรือปากกา

11. ค้อน ใช้ตอกตะปูสำหรับเจาะนำเพื่อให้เห็นตำแหน่งที่ต้องใช้ส่วานเจาะให้เป็นรู

12. ตะปู ใช้สำหรับเจาะนำเพื่อให้เห็นตำแหน่งที่ต้องใช้ส่วานเจาะให้เป็นรู

13. กรรไกร ใช้สำหรับตัดเชือก ทั้งนี้สามารถใช้มีดเหลา หรือ มีดคัดเตอร์แทนได้

14. มิดเหลา หรือ มิดคัตเตอร์ ที่มีลักษณะคม บาง และมีปลายแหลมเล็ก ใช้สำหรับเจาะ หรือเหลา ส่วนต่างๆ ของบะข่างไว่ เช่น ช่องรับลม ลั่น เดื่อย และ ไม้ดัน เชือก เป็นต้น

15. เลื่อยมือ หรือ เลื่อยไฟฟ้า ใช้สำหรับเลื่อยไม้ไผ่ เพื่อทำเป็นตัวบะข่างไว่ ปัจจุบันมีการนำเครื่องตัดไฟเบอร์มาใช้ในการตัดไม้เพื่อใช้ทำส่วนประกอบต่างๆ ของบะข่างไว่

16. สว่านมือ หรือ สว่านไฟฟ้า ใช้สำหรับเจาะรูบริเวณฝาปิดทั้งสองด้านให้มีขนาดพอดีกับเดื่อย และใช้เจาะรูไม้ดันเชือกให้มีขนาดพอดีกับเชือก

17. ดอกสว่าน ใช้สำหรับเจาะรูฝาปิดด้านบนและฝาปิดด้านล่าง รวมถึงเจาะรูไม้ดันเชือก

18. กระดาษทราย ใช้ในกรณีที่ต้องการขัดเสี้ยนไม้ออกจากส่วนต่างๆ ของบะข่างไว่ ทำให้พื้นผิวของไม้เรียบยิ่งขึ้น

19. เครื่องขัดกระดาษทราย ใช้สำหรับขัด หรือแต่งกลิ้งไม้ที่ใช้ปิดฝาบะข่างไว่ ให้มีขนาดพอดีกับตัวบะข่างไว่ และใช้กลิ้งเดื่อยให้มีลักษณะกลมกลิ้งคล้ายแท่งดินสอในอดีตมีการนำเศษแก้วที่แตกแล้วมาใช้ในการเหลาเดื่อยให้มีลักษณะกลมกลิ้ง เพราะเป็นเศษวัสดุที่สามารถหาได้ง่ายภายในบ้าน

20. กบไสไม้ ใช้สำหรับไสไม้ที่ใช้ทำฝาปิดบะข่างไว่ให้บางมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องใช้กบไสไม้แล้วเนื่องจากสามารถใช้ไม้อัดแผ่นบาง 2 มิลลิเมตร มาเป็นวัสดุในการปิดช่องด้านบนและด้านล่างตัวบะข่างไว่ได้

ในอดีตเครื่องมือหลักที่ใช้ทำบะข่างไว่มีเพียง “มิดเหลา” มิดพื้นบ้านของชาวเหนือซึ่งมีด้ามยาวโค้ง และปลายแหลมคม สามารถใช้ ตัด เจาะรู เหลา กลา และกลิ้ง ไม้ที่ใช้ทำบะข่างไว่ได้ทุกส่วนเท่านั้น เนื่องจากเครื่องมือชนิดอื่นๆ มีราคาสูง หาซื้อได้ยาก หรือ อาจจะไม่สามารถหาซื้อได้เลย เครื่องมือพิเศษอื่น เช่น “เลื่อย” ที่ใช้เลื่อยไม้ไผ่ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ ของบะข่างไว่ และ “สว่าน” ที่ใช้เจาะรูเพื่อใส่เดื่อย จะมีใช้เฉพาะบ้านของช่างผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น แต่ในปัจจุบันมีเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้ทุ่นแรง และลดระยะเวลาในการทำบะข่างไว่ นั้นมีราคาถูก และหาซื้อได้ง่ายขึ้น

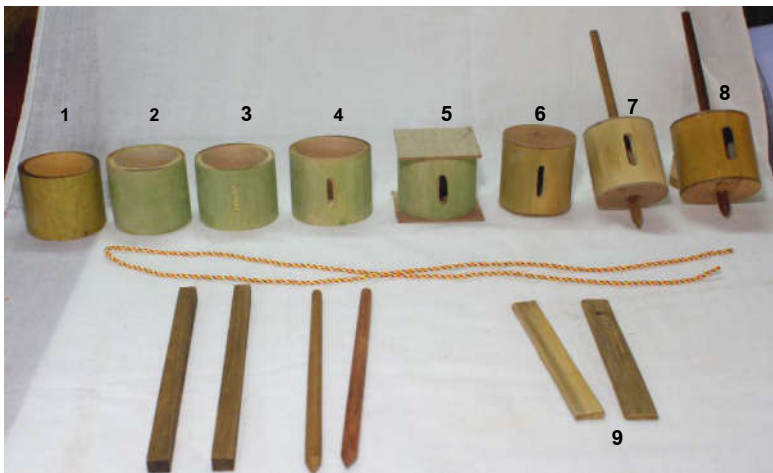

ภาพที่ 4 มีดเหลา และ การใช้มีดเหลาเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำบะข่างโว

ขั้นตอนการทำ “บะข่างโว”

1. ตัดไม้ไผ่เป็นท่อนยาวตามที่ต้องการ เพื่อทำตัวบะข่างโว โดยทั่วไป บะข่างโวจะมีความยาวอย่างน้อย 2.5 นิ้ว
2. ใช้กระดาษทรายขัดกระบอกไม้ไผ่ทั้งด้านในและด้านนอก ทาแล็กเกอร์ ด้านในของเนื้อไม้ เพื่อป้องกันมอดและแมลง ช่วยยืดอายุการใช้งานให้กับบะข่างโว
3. วัดช่องขนาดความยาวประมาณ 3 – 4 เซนติเมตร และมีความกว้าง ประมาณ 3 – 5 มิลลิเมตร บริเวณกึ่งกลางของตัวบะข่างโว เพื่อเจาะลิ้น ใช้สว่านเจาะรู เป็นแถวเรียงเป็นแนวตั้งบริเวณช่องที่วัดขนาดไว้ เพื่อที่จะได้สามารถใช้มีดคว้านเพื่อทำ เป็นช่องรับลมได้ง่ายขึ้น

4. ใช้มีดเหลา หรือ มีดคัตเตอร์ ที่มีลักษณะคม บาง และมีปลายแหลม เล็ก ค่อยๆ แซ่บริเวณที่ส่วนเจาะรูเรียงเป็นแถวให้เป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าความยาว ประมาณ 3 – 4 เซนติเมตร มีความกว้างประมาณ 3 – 5 มิลลิเมตร เพื่อทำลิ้นและช่อง รับลม โดยใช้มีดคว้านขอบด้านหนึ่งทแยง 45 องศาลาดเอียงเฉียงเข้าหาด้านในตัวบะ ข่าง และใช้มีดเจาะขอบอีกด้านหนึ่งเข้าไปในตัวบะข้าง โดยเจาะเฉียง 45 องศา เช่นเดียวกัน การเจาะลิ้น และช่องรับลมจะต้องเจาะทแยงมุม 45 องศา (เฉียง 45 องศา) ขนานไปในทิศทางเดียวกันทั้งสองด้าน ทดสอบเป่าลมบริเวณลิ้นและช่องรับลม ของบะข้างไว้ว่าเกิดเสียงดังหรือไม่ โดยใช้มือทั้งสองข้างปิดผาตัวบะข้างไว้ ตกแต่งลิ้น และช่องรับลมเพื่อให้ได้เสียงตามต้องการหากเสียงยังดังไม่มากพอ ก็ให้คว้านช่องให้ กว้างขึ้นทีละน้อย ทั้งนี้ช่องที่กว้างหรือแคบจะส่งผลต่อเสียงของบะข้างไว้

ภาพที่ 5 ขั้นตอนการทำ “บะข้างไว้”

5. วัดขนาดไม้อัดแผ่นบาง 2 มิลลิเมตร จำนวน 2 แผ่น ให้มีขนาดพอดีกับ ช่องด้านบนและด้านล่างของตัวบะข้างไว้ ทั้งนี้สามารถวัดโดยใช้ขนาดของไม้ด้านนอก หรือไม้ด้านในก็ได้ เลื่อยผาปิดให้ได้ขนาดตามที่วัดไว้พอดี แล้วนำผาไปปิดบะข้างไว้ทั้ง 2 ด้าน โดยใช้กาวช่วยให้ผายึดติดแน่นกับตัวบะข้างไว้ สำหรับการปิดผาทั้ง 2 ด้านนั้น สามารถปิดได้ 2 รูปแบบ คือ ปิดผาไว้ด้านนอกตัวบะข้างไว้ กรณีที่วัดขนาดของผาปิด จากขนาดของไม้ด้านนอก หรือ ปิดผาไว้ด้านในตัวบะข้างไว้ กรณีที่วัดขนาดของผาปิด

จากไม้ด้านใน หลังจากกาวแห้งแล้วใช้กระดาษทราย หรือเครื่องขัดกระดาษทราย ขัดตัวบะข่างไว้ให้เรียบ กลมกลิ้ง และ ไม่มีเสี้ยนไม้

6. วัดจุดศูนย์กลางของฝาปิดด้านบนและด้านล่าง แล้วใช้มีดเหลา หรือ มีดคัตเตอร์ หรือสว่านเจาะเป็นรูขนาดเล็กกว่าเดือยเล็กน้อย ทั้งฝาปิดด้านบนและด้านล่าง เพื่อให้ได้ช่องสำหรับใส่เดือย เลือกเดือยที่มีขนาดพอเหมาะกับตัวบะข่างไว้ ถ้าบะข่างไว้นูกเล็กควรใช้เดือยแท่งเล็ก แต่ถ้าบะข่างไว้นูกใหญ่เดือยควรมีขนาดใหญ่ด้วย เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 6 การวัดจุดศูนย์กลางและเจาะรูสำหรับใส่เดือย

ภาพที่ 7 ทากาวเพื่อยึดเดือยให้ติดแน่นกับตัวบะซ่างโว

7. ใส่เดือย โดยการดันปลายไม้ด้านที่เรียบจากฝาปิดด้านล่างขึ้นไปจนทะลุรูฝาปิดด้านบนของตัวบะซ่างโว ให้เหลือปลายแหลมของเดือยห่างจากฝาปิดด้านล่างประมาณ 1 นิ้ว ทากาวบริเวณที่ใส่เดือยกับฝาปิดทั้ง 2 ด้าน ทั้งด้านบนและด้านล่าง เพื่อให้เดือยยึดติดแน่นกับตัวบะซ่างโว

8. ทาแลกเกอร์ให้ทั่วตัวบะซ่างโว และไม้ดันเชือกเพื่อป้องกันมอดและแมลง ช่วยยืดอายุการใช้งาน อาจวาดภาพ ระบายสี ตกแต่งลวดลายตามความต้องการลงบนตัวบะซ่างโวให้สวยงามก่อนเคลือบผิวไม้ด้วยแลกเกอร์

9. นำไม้เนื้อแข็ง หรือไม้ไผ่ ขนาดพอดีกับมือของผู้เล่น มาเจาะรูขนาดเท่ากับเชือกที่จะใช้ชักที่บริเวณปลายไม้ด้านใดด้านหนึ่ง สำหรับทำไม้ดันเชือกที่ใช้ร้อยเชือกเพื่อชักบะซ่างโว

วิธีการเล่น “บะซ่างโว”

เริ่มเล่นบะซ่างโวโดยการพันเชือกจากด้านล่างเดือยขึ้นด้านบนเดือย โดยใช้ นิ้วมือข้างหนึ่งกดปลายเชือกไว้ แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งจับเชือกอีกด้าน หมุนเชือกพันเดือยจากด้านล่างขึ้นด้านบน เมื่อเชือกใกล้เต็มเดือยก็ให้รูดเชือกลงมา เรียงเชือกให้เป็นระเบียบ แล้วให้เหลือปลายเชือกไว้ไม่น้อยกว่า 1 คืบ เพื่อใช้ชัก (สำหรับการพันเชือกที่เดือยของบะซ่างโวนั้น จะพันเชือกตามเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านซ้ายมือ และจะพันเชือกทวนเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านขวามือ) หลังจากนั้นนำเชือกมาร้อยผ่านรูไม้ดันเชือก โดยร้อยเชือกผ่านรูเข้าหาตัวคนเล่น

ภาพที่ 8 วิธีการพันเชือกและการจับบะช่างไ่ว้

ใช้มือข้างหนึ่งจับไม้ต้นเชือกไ่ว้พร้อมกับใช้นิ้วชี้ประคองให้บะช่างไ่ว้ให้ตั้งตรง มืออีกข้างหนึ่งม้วนปลายเชือกถลอกเข้ากับนิ้วมือ แล้วตั้งบะช่างไ่ว้บนพื้น หรือให้สูงจากพื้นเล็กน้อย ทั้งนี้ไม่ควรยกบะช่างไ่ว้ให้สูงจากพื้นเกินกว่า 1 คืบ หลังจากนั้นดึงเชือกผ่านรูของไม้ต้นเชือกออกไปอย่างรวดเร็ว

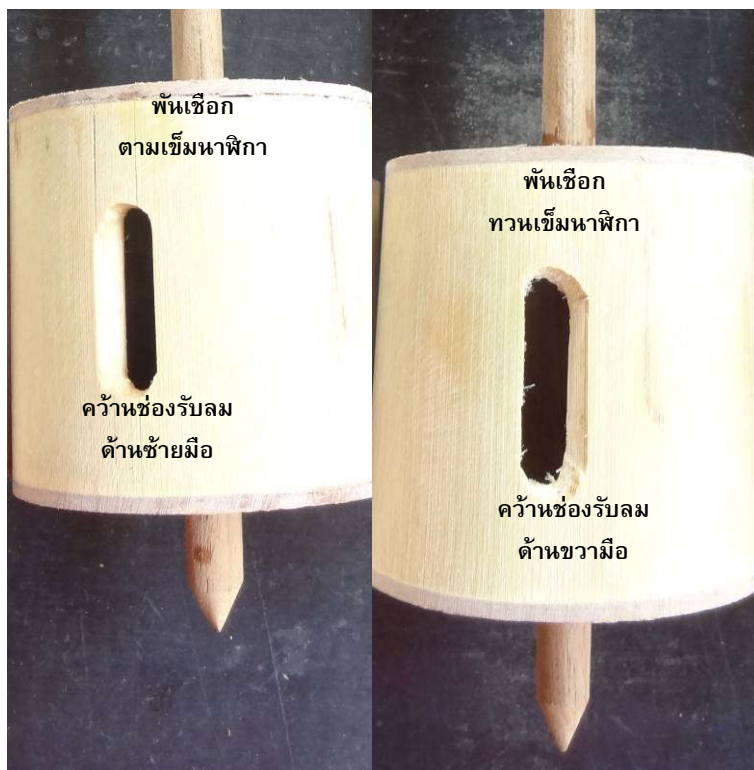

ภาพที่ 9 วิธีการชักบะข่างไว

เทคนิคการเล่น “บะข่างไว”

1. บะข่างไวเสียงดังมากหรือดังน้อยขึ้นอยู่กับการเล่นและการเจาะลิ้นและช่องรับลม โดยทั่วไปนิยมเจาะให้เป็นช่องขนาดเล็กก่อน แล้วทดลองเล่นเพื่อทดสอบเสียง หากเสียงของบะข่างไวยังไม่เป็นไปตามที่ต้องการ ก็จะค่อยๆ ขยายช่องให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อปรับให้ได้เสียงตามความต้องการ เรียกว่าการแต่งลิ้น นอกจากนั้นขนาดของตัวบะข่างไวก็ส่งผลต่อเสียงของบะข่างไวด้วย กล่าวคือ บะข่างไวเสียงเล็ก เสียงแหลม เพราะขนาดของตัวบะข่างไวเล็ก และบะข่างไวเสียงใหญ่ เสียงทุ้ม เพราะขนาดของตัว บะข่างไวใหญ่

เสียงดังของบะข่างโว่เกิดจากการที่อากาศอัดผ่านช่องรับลมเข้าไปในตัวบะข่างโว่ขณะที่บะข่างกำลังหมุน การเจาะลิ้น และคว้านช่องรับลม รวมทั้งความเร็วในการหมุนของบะข่างโว่ที่เหมาะสม จะทำให้เกิดเสียงดังโว่ๆ ขึ้น ทั้งนี้บะข่างโว่อาจส่งเสียงดังออกมาทันทีหรืออาจส่งเสียงดังหลังจากหมุนไปแล้วชั่วระยะหนึ่งก็ได้ ในกรณีที่ตัวบะข่างโว่แตก ร้าว หรือมีรูรั่ว จะทำให้บะข่างโว่หมุนโดยที่ไม่เกิดเสียงดัง

ภาพที่ 10 เทคนิคการพันเชือกเพื่อให้เกิดเสียงดัง “โว่ๆ”

2. บะข่างโว่จะมีเสียง “โว่ๆ” หรือไม่ขึ้นอยู่กับวิธีการพันเชือกให้สอดคล้องกับการคว้านช่องรับลม กล่าวคือ หากผู้เล่นพันเชือกตามเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านซ้ายมือ หรือพันเชือกทวนเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านขวามือ บะข่างโว่จะหมุนและเกิดเสียงดัง “โว่ๆ” แต่ในกรณีที่ผู้เล่นพันเชือกสลับด้าน

พันเชือกทวนเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านซ้ายมือของผู้เล่น หรือพันเชือกตามเข็มนาฬิกาในกรณีที่คว้านช่องรับลมไว้ด้านขวามือของผู้เล่นบะช่างโว้จะหมุน แต่จะไม่มีเสียงดัง “โว้ๆ” นอกจากการพันเชือกให้ถูกต้องจะส่งผลต่อการเกิดเสียงดัง “โว้ๆ” แล้ว การดึงเชือกโดยใช้แรงมากหรือน้อยก็ส่งผลต่อความดังของเสียง “โว้ๆ” ด้วยเช่นกัน

3. บะช่างโว้จะหมุนได้นานหรือไม่ขึ้นอยู่กับแรงที่ใช้ในการชักเชือกและจำนวนรอบที่พันเชือกเข้ากับเตื่อย ยิ่งดึงเชือกแรงและพันเชือกได้หลายรอบยิ่งหมุนได้นาน ซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อเสียงของบะช่างโว้ด้วย กล่าวคือ ยิ่งชักบะช่างโว้แรง บะช่างโว้ก็จะหมุนได้นาน และมีเสียงที่ดังยาวนานด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงต้องใช้เชือกที่มีความยาวพอเหมาะ และไม่ใช่เชือกเส้นใหญ่จนเกินไปเพราะเชือกที่มีขนาดใหญ่กว่าจำนวนรอบในการพันจะน้อยกว่าเชือกที่มีขนาดเล็กกว่า ในกรณีที่เชือกมีความยาวเท่ากัน

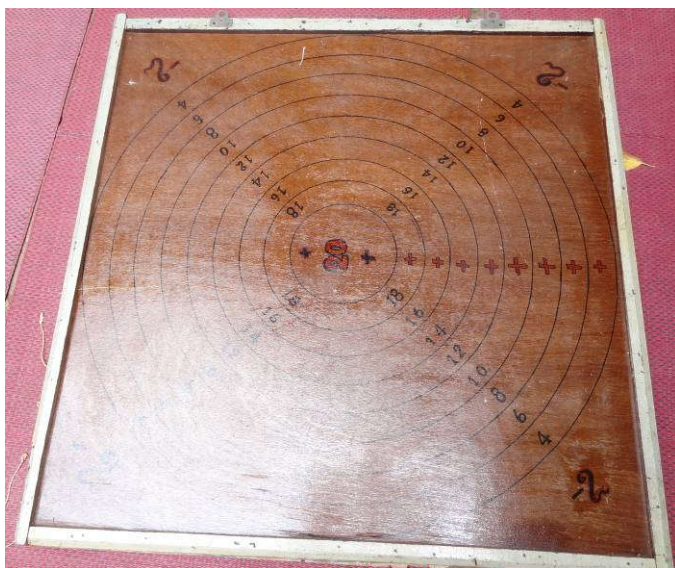
ภาพที่ 11 ประชาชนชาวบ้านสาธิตวิธีการเล่นบะช่างโว้

อุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นและอุปกรณ์ที่ใช้ในการแข่งขัน “บะช่างโว้”

อุปกรณ์ที่ใช้ในการแข่งขันบะช่างโว้ นอกจากอุปกรณ์หลักที่ใช้ในการเล่นบะช่างโว้ ซึ่งประกอบไปด้วย บะช่างโว้ ไม้ดันเชือกหรือไม้ชัก และเชือก แล้วยังมีกระดานแข่งขัน และอุปกรณ์สำหรับจับเวลา

กระดานแข่งขัน เป็นกระดานไม้อัดขนาดใหญ่ ที่มีการกำหนดคะแนนให้แตกต่างกันในแต่ละจุดบนกระดาน ซึ่งตรงจุดศูนย์กลางของกระดานมีคะแนนสูงสุด คือ 20 คะแนน และคะแนนจะลดหลั่นลงมาเป็น 18, 16, 14, 12, 10, 8, 6, 4 ตามลำดับ โดยบริเวณมุมทั้ง 4 ด้านของกระดานจะมีคะแนนเท่ากับ -2 คะแนน เมื่อบะช่างโว้หยุด

เสียงลงก็จะได้คะแนนเท่ากับจุดที่บะข่างไวกำลังหมุนอยู่บนกระดาน รวมกับคะแนนระยะเวลาที่บะข่างไว้ส่งเสียงดัง ยกตัวอย่างเช่น บะข่างไว้หยุดดังในตำแหน่ง 12 คะแนน และเมื่อจับเวลาตั้งแต่บะข่างไว้เริ่มดังจนกระทั่งหยุดดังใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น 18 วินาที ดังนั้นคะแนนรวมจึงเท่ากับ 30 คะแนน (12 คะแนน + 18 วินาที) เป็นต้น ในอดีตจะแข่งขันกันบนลานดินที่พื้นดินถูกอัดจนแน่น ให้คะแนนจากระยะเวลาที่บะข่างไว้ส่งเสียงดัง และความดังของเสียงบะข่างไว้ซึ่งใช้วิธีการฟังเสียงเท่านั้น

ภาพที่ 12 กระดานแข่งขัน

สำหรับอุปกรณ์ที่ใช้ในการจับเวลา ปัจจุบันนิยมใช้นาฬิกาจับเวลา ในการนับเวลาตั้งแต่บะข่างไว้เริ่มดังจนกระทั่งหยุดดัง ในอดีตจะนำขัน หรือกะลามะพร้าว มาเจาะรูเล็กๆ ตรงกลาง แล้วนำไปวางบนภาชนะใส แล้วจับเวลาโดยการนับจำนวนหยดน้ำที่หยดลงมาในภาชนะแทนนาฬิกาจับเวลา

กติกาการแข่งขัน “บะข่างไว้”

ในอดีตการแข่งขันบะข่างไว้นั้นมีหลากหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับการตกลงกันของกลุ่มผู้เล่น ดังนี้

1. การแข่งขันทีละ 1 ลูก เพื่อฟังเสียงของบะข่างโว่ ตัดสินแพ้ชนะโดยให้กรรมการฟังเสียงบะข่างโว่แต่ละลูก โดยอาจใช้กติกา เสียงดังกว่าชนะ หรือเสียงดังนานชนะ ขึ้นอยู่กับการตกลงกันในตอนต้น
2. การแข่งขันพร้อมกันหลายๆ ลูก โดยการขีดเส้นวงกลมลงบนพื้น ตัดสินแพ้ชนะโดยการดูว่าบะข่างโว่ลูกใดหมุนได้นานที่สุด และหมุนอยู่ในพื้นที่วงกลม บะข่างโว่ลูกใดหมุนออกนอกวงกลมถือว่าแพ้ บะข่างโว่ลูกใดหมุนได้ไม่นานล้มนักถือว่าแพ้

อย่างไรก็ตามในอดีตนั้นการเล่นบะข่างโว่ส่วนใหญ่นิยมเล่นเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินเท่านั้น ไม่นิยมจัดแข่งขันอย่างเป็นทางการ หรือประกวดประชันกันเพื่อหาผู้ชนะ แต่อาจมีการจัดแข่งขันเฉพาะในเทศกาลสำคัญ โดยจะได้รับความสนใจเฉพาะกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน โดยใช้วัดเป็นสถานที่จัดการแข่งขัน มีพระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่เป็นกรรมการตัดสินการแข่งขัน และสนับสนุนของรางวัล ซึ่งพระภิกษุสงฆ์จะรวบรวมเครื่องอุปโภคบริโภคที่ชาวบ้านได้นำมาถวายมาจัดเป็นของรางวัลให้สำหรับผู้ชนะ แตกต่างจากปัจจุบันที่ส่วนใหญ่จะเป็นเงินรางวัล โดยอาจมีการมอบรางวัลชนะเลิศอันดับที่ 1 อันดับที่ 2 อันดับที่ 3 และรางวัลชมเชย มากน้อยลดหลั่นกันตามลำดับ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 ได้มีการจัดแข่งขันบะข่างโว่อย่างเป็นทางการขึ้นเป็นครั้งแรก ในงานประเพณีสงกรานต์ ณ วัดสันทรายต้นกอก ตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา โดยฝ่ายจัดการแข่งขันได้พัฒนา กติกาการแข่งขันให้มีความยุติธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ มีพัฒนาการดังนี้

1. การแข่งขันโดยมีคณะกรรมการตัดสินแพ้ชนะ โดยให้กรรมการแต่ละคนให้คะแนนคนละประเด็น ได้แก่ กรรมการให้คะแนนความดังของบะข่างโว่, กรรมการให้คะแนนระยะเวลาที่บะข่างโว่ดัง, กรรมการให้คะแนนความนิ่งของบะข่างโว่, กรรมการให้คะแนนระยะเวลาที่บะข่างโว่หมุน แล้วนำคะแนนของกรรมการทุกคนมารวมกัน เพื่อเป็นคะแนนรวมของบะข่างโว่แต่ละลูก โดยแข่งกันทีละลูก เพื่อให้กรรมการแต่ละคนได้พิจารณาให้คะแนนในส่วนของตัวเอง ในกรณีที่คะแนนเท่ากัน ก็จะนำลูกที่มีคะแนนเท่ากันมาแข่งขันกันอีกครั้ง สำหรับปัญหาในการตัดสินแพ้ชนะรูปแบบดังกล่าวคือ ใช้ระยะเวลานานในการตัดสินแพ้ชนะค่อนข้างมาก บรรยากาศการแข่งขันค่อนข้างตึงเครียด และมีการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความยุติธรรมในการให้คะแนนของกรรมการแต่ละคน

2. การแข่งขันที่ละลูกโดยกรรมการจะให้คะแนนจากระยะเวลาที่เสียบบะข่างไว้เริ่มตั้งจนกระทั่งเสียบบะข่างไว้หยุดตั้ง โดยการจับเวลา คะแนนของบะข่างไว้แต่ละลูกจะเท่ากับจำนวนวินาทีที่บะข่างไว้ตั้ง ถึงแม้วิธีการตัดสินดังกล่าวจะช่วยลดระยะเวลาการตัดสินให้สั้นลงได้ แต่ก็ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการตัดสินแพ้ชนะที่มีคะแนนใกล้เคียงกันมาก แพ้ชนะกันเพียงไม่กี่วินาที และถือเป็นการให้ความสำคัญเพียงแค่เรื่องเสียที่ดั่งนานเท่านั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องของความนิ่งของบะข่างไว้ในขณะที่กำลังหมุน

3. การแข่งขันที่ละลูกโดยกรรมการจะให้คะแนนโดยพิจารณาจาก 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 คะแนนจากระยะเวลาที่เสียบบะข่างไว้เริ่มตั้งจนกระทั่งเสียบบะข่างไว้หยุดตั้ง โดยการจับเวลา คะแนนจะเท่ากับจำนวนวินาทีที่บะข่างไว้ตั้ง รวมกับคะแนนส่วนที่ 2 จากกระดานแข่งขัน กล่าวคือ มีการออกแบบกระดานแข่งขันให้มีคะแนนคล้ายกับกระดานปาเป้า บะข่างไว้แต่ละลูกจะได้คะแนนตามตำแหน่งที่บะข่างไว้หยุดตั้ง ดังนั้นการตัดสินแพ้ชนะจึงพิจารณาจากคะแนนของบะข่างไว้แต่ละลูก ซึ่งมาจากการรวมคะแนนจากการจับเวลา (วินาที) และคะแนนจากกระดาน ในกรณีที่คะแนนเท่ากัน จะนำลูกที่มีคะแนนเท่ากันมาแข่งขันกันอีกครั้ง สำหรับวิธีการตัดสินรูปแบบดังกล่าวนี้ทำให้ระยะเวลาในการแข่งขันสั้นลง และช่วยให้บรรยากาศการแข่งขันมีความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น เพราะผู้ชมสามารถส่งเสียงเชียร์และมีส่วนร่วมในการตรวจสอบการให้คะแนนของกรรมการได้ทำให้วิธีการนี้ได้รับการยอมรับ และใช้เป็นกติกาการแข่งขันบะข่างไว้ในงานประเพณีสงกรานต์ วนวิสาขบูชา ณ วัดสันทรายต้นกอก มาจนถึงปัจจุบัน

คุณค่าและประโยชน์ของ “บะข่างไว้”

“บะข่างไว้” ของเล่นโบราณที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษมีคุณค่าและมีประโยชน์ในหลายด้าน สำหรับคนหลายกลุ่ม ดังนี้

1. ช่วยบริหารสมอง ฝึกการใช้ความคิด กล่าวคือ จะต้องคิดวิเคราะห์ในทุกขั้นตอนของการทำบะข่างไว้ ตั้งแต่การเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ และการใช้เครื่องมือต่างๆ, การวัดความยาวของไม้เพื่อทำตัวบะข่างไว้ เดือย ไม้ดันเชือก และวัดความยาวของเชือก, การวัดระยะและหาจุดศูนย์กลาง สำหรับเจาะรูที่ฝาปิดเพื่อใส่เดือย และการหาตำแหน่งที่จะเจาะลิ้นบริเวณกึ่งกลางของตัวบะข่างไว้, การค้นหาเทคนิคและวิธีการที่จะทำให้บะข่างไว้หมุนได้นิ่ง ได้นาน และเกิดเสียงดัง ตลอดจนการฝึกเล่นบะข่างไว้ซ้ำๆ เพื่อค้นหารูทีจะทำให้สามารถหมุนได้นาน และมีเสียงดัง

2. ช่วยบริหารกล้ามเนื้อส่วนต่างๆ ของร่างกาย ได้เคลื่อนไหวและออกกำลังกาย กล่าวคือ ในการเล่นบะซังโวผู้เล่นจะต้องใช้มือ ข้อมือ และนิ้วมือทั้งสองข้าง ในการจับบะซังโว และเชือก ในขณะที่พื้นเชือกบะซังโวกับเตี้ย หลังจากนั้น จึงนำไม้ตันเชือกมาร้อยเชือก ซึ่งต้องใช้มือและสายตา ในการเล็งรูเชือก ตลอดจนในขั้นตอนของการชักบะซังโว จะต้องออกแรงดึงเชือก เพื่อให้เกิดแรงหมุนแรงเหวี่ยงที่มากพอที่จะให้บะซังโวหมุนและเกิดเสียง และท้ายที่สุด เมื่อบะซังโวหยุดหมุนแล้วก็ต้องเดินไปเก็บเพื่อนำมาเล่นซ้ำอีกครั้ง

3. ช่วยให้เกิดความสนุกสนาน และความเพลิดเพลินในขณะที่เล่นบะซังโว โดยเฉพาะในกรณีของการเล่นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการแข่งขัน เสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีในระหว่างกลุ่มผู้เล่น ผูกให้มีน้ำใจนักกีฬา รู้จักการแพ้ ชนะ และเคารพกติกา ปัจจุบันผู้นำชุมชนของหมู่บ้านสันทรายต้นกอก ได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับบะซังโว มาจัดกิจกรรมแข่งขันเป็นประจำทุกปีในงานประเพณีสงกรานต์ธาตุ ณ วัดสันทรายต้นกอก ในวันวิสาขบูชา ซึ่งนอกจากจะเป็นการช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรม และ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหายไปแล้ว ยังช่วยเสริมสร้างความสามัคคี ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนม และความรู้จักคุ้นเคยกันของคนในชุมชนกลุ่มต่างๆ ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุ ได้อีกด้วย

ภาพที่ 13 ปราชญ์ชาวบ้านสอนวิธีการเล่นบะซังโว

4. ช่วยให้ได้เรียนรู้วิถีชีวิตของเด็กไทยในอดีต และเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ กล่าวคือ บะข่างโหวจึงเป็นของเล่นชนิดหนึ่งที่ผู้ใหญ่ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาโดยนำวัสดุจากธรรมชาติมาใช้ ทำขึ้นเพื่อจูงใจให้เด็กเล่นอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม ได้แก่ ในบ้าน ลานวัด ไร่ไม่ไกลบริเวณที่ผู้ใหญ่ทำงาน เพื่อกันไม่ให้ออกไปเที่ยวเล่นนอกบ้าน ในสวน ในป่า หรือตามแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อเด็กๆ

5. ฝึกความอดทน ความมุ่งมั่นตั้งใจ กล่าวคือ การจะทำบะข่างโหวให้สำเร็จได้ผู้ทำจะต้องมีความเพียรพยายาม และความตั้งใจค่อนข้างมาก เพราะบะข่างโหวเป็นของเล่นที่ต้องใช้มือและฝีมือในทุกขั้นตอน (Handmade) ในอดีตกว่าจะได้บะข่างโหว 1 ลูกต้องใช้เวลาในการทำนานมากกว่า 1 วัน เนื่องจากไม่มีเครื่องมืออำนวยความสะดวกที่ช่วยผ่อนแรง และลดระยะเวลาในการทำได้เหมือนในปัจจุบัน แต่ละขั้นตอนต้องใช้ความละเอียดรอบคอบ และทักษะในการใช้มีดเหลา ตลอดจนการร้อย เช่น ต้องร้อยอย่างน้อย 2 สัปดาห์ในขั้นตอนการนำไม้ไฟไปแช่น้ำ เพื่อให้ไม้มีกลิ่นช่วยป้องกันมอดและแมลงได้ ส่งผลให้บะข่างโหวมีอายุการใช้งานยาวนานยิ่งขึ้น ในขณะที่ปัจจุบันสามารถใช้แล็กเกอร์เคลือบได้, หลังจากปิดฝาบนและฝาล่างที่ตัวบะข่างโหวแล้วต้องรอหลายชั่วโมงกว่าชั้นที่ใช้แทนการวางแห้ง ปัจจุบันใช้การร่อนหาเพียงไม่กี่วันที่การกักแห้งสามารถทำขั้นตอนต่อไปได้ทันที, การตัด เจาะ เหลา เกลา หรือกลึงไม้ ต้องใช้มีดเหลาเป็นเครื่องมือหลัก ซึ่งนอกจากผู้ใช้จะต้องมีทักษะ และฝีมือแล้ว ยังเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้เวลาค่อนข้างมาก และมีโอกาสที่ชิ้นงานจะเสียหายได้ ปัจจุบันสามารถใช้อุปกรณ์ไฟฟ้า อาทิ เลื่อยไฟฟ้า สว่านไฟฟ้า เครื่องขัดกระดาษทราย ซึ่งช่วยให้การทำชิ้นงานสะดวก รวดเร็วมยิ่งขึ้น เป็นต้น

6. สามารถนำภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำและการเล่นบะข่างโหว ไปบูรณาการกับการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องได้ อาทิ วิชาคณิตศาสตร์ ในหัวข้อเกี่ยวกับการวัดขนาด, วิชาวิทยาศาสตร์ ในหัวข้อเกี่ยวกับแรงหมุน ที่มาของเสียง และการเกิดเสียง, วิชาฟิสิกส์ ในหัวข้อเกี่ยวกับการวิเคราะห์ลักษณะของเสียงกับขนาดของบะข่างโหว, วิชาการงานอาชีพ ในหัวข้อเกี่ยวกับขั้นตอนการผลิตบะข่างโหว, วิชาศิลปะ ในหัวข้อเกี่ยวกับการวาดเขียน การออกแบบลวดลาย และการระบายสีบนตัวบะข่างโหว, วิชาวัฒนธรรม ในหัวข้อประวัติความเป็นมาของบะข่างโหว และวิถีชีวิตของเด็กไทยในอดีต เป็นต้น

ภาพที่ 14 นักเรียนฝึกทักษะการเล่นบะข่างไว่

สรุปและเสนอแนะ

สืบเนื่องจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในชุมชนอันเกิดขึ้นจากความทันสมัยของเทคโนโลยี ส่งผลให้ของเล่นพื้นบ้าน “บะข่างไว่” ได้รับความนิยมลดน้อยลง และกำลังสูญหายไปจากวิถีชีวิตของเยาวชนและคนในชุมชนเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ การอนุรักษ์ “บะข่างไว่” โดยนำองค์ความรู้แบบฝังลึกเกี่ยวกับ “บะข่างไว่” จากปราชญ์ชาวบ้านในชุมชนทั้ง 2 ท่าน คือ นายอานนท์ ไชยรัตน์ และ นายคณโท อินทแก้ว ตลอดจนผู้รู้ในชุมชน มารวบรวมเรียบเรียงเขียนให้เป็นลายลักษณ์อักษร ในลักษณะของความรู้ชัดแจ้งแล้วจัดทำเป็นสื่อสิ่งพิมพ์แบบต่างๆ อาทิ หนังสือ บทความวิชาการ รายงานการวิจัย เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาหาความรู้ เป็นรูปแบบหนึ่งในการป้องกันไม่ให้ความปัญญาดังกล่าวสูญหายไป นอกจากนั้นปราชญ์ชาวบ้าน ยังมีวิธีการต่างๆ ในการอนุรักษ์ “บะข่างไว่” ร่วมด้วย ได้แก่ การจัดกิจกรรมแข่งขันบะข่างไว่เป็นประจำทุกปีในงานประเพณีสงกรานต์ ณ วัดสันทรายต้นกอก ซึ่งตรงกับวันวิสาขบูชา การรับคำเชิญให้ไปปฏิบัติหน้าที่เป็นวิทยากรเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับบะข่างไว่ทั้งในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษา การเปิดโอกาสให้เยาวชน นักเรียน นักศึกษา ประชาชน ผู้สนใจทั่วไป และสื่อมวลชน เข้ามาเรียนรู้

เยี่ยมชม ศึกษาดูงาน ที่บ้านของปราชญ์ชาวบ้าน รวมถึงศูนย์ การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรม
พื้นบ้าน “สลีปิงจ๊ายแก้วกว้าง” ซึ่งถือเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญในชุมชน ก่อตั้งโดย นาย
อานนท์ ไชยรัตน์ อย่างไรก็ตามการดำเนินงานในนามของภาคประชาชนของปราชญ์
ชาวบ้านดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะมีข้อจำกัดด้านงบประมาณแล้ว ยังจำเป็นต้องได้รับ
การสนับสนุนจากภาครัฐและองค์กรเอกชน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ภูมิปัญญาเล่น
พื้นบ้าน “บะซ่างโว” อย่างยั่งยืน ในรูปแบบอื่น เช่น การนำองค์ความรู้เกี่ยวกับ
“บะซ่างโว” ไปจัดทำเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าถึงและสืบค้นข้อมูล
การจัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนของเล่นพื้นบ้าน “บะซ่างโว” บรรจุไว้ในหลักสูตร
ของ สถานศึกษาแล้วให้บุคลากรทางการศึกษาเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้แก่นักเรียนใน
ห้องเรียนโดยตรง เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- ขวัญชนก สัตวณิชไชย. 2550. “ของเล่น 9 อย่างกับหลักการเกิดเสียง”. **ประชาคม
วิจัย**. 13, 74: 52-57.**ของเล่นพื้นบ้านอาเซียน: เชื่อมโยงความสัมพันธ์
ผสมผสานการเรียนรู้**. (2557, 13 มกราคม). เดลินิวส์, น. 4.
- ณัฐวุฒิ สมยาโรจน์ และอังฉรา ศรีพันธ์. 2557. “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดภูมิ
ปัญญาของเล่นพื้นบ้านของกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ตำบลป่าแดด อำเภอแม่สรวย
จังหวัดเชียงราย”. **วารสารบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร**. 9,
2: 60-69.
- พิรวัฒน์ ชลเจริญ และสุธนะ ดิงศภัทัย. 2558. “ผลของการจัดกิจกรรมพลศึกษาโดย
ใช้เกมการละเล่นพื้นบ้านอาเซียนที่มีต่อความฉลาดทางอารมณ์ของนักเรียน
ประถมศึกษา”. **วารสารอิเล็กทรอนิกส์ทางการศึกษา**. 10, 2: 322-334.
- มณีवास จินตพิทักษ์. 2552. **ที่ว่างและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการละเล่น
ล้านนาของเด็กในจังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหา
บัณฑิต: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วรรณวิภา เทียงธรรม และอัญญมณี บุญเชื้อ. 2557. “ผลของการจัดกิจกรรมนอก
ห้องเรียนโดยใช้ของเล่นพื้นบ้านตามแนวคิดการประมวลผลการรับ
ความรู้สึกเพื่อส่งเสริมทักษะการเคลื่อนไหวของเด็กอนุบาล”. **วารสาร
อิเล็กทรอนิกส์ทางการศึกษา**. 9, 1: 473-487.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2547, 23 มีนาคม). **เรียนพิลึกส์พิศวง จากของ
เล่นพื้นบ้านล้านนา**. ขาวสด, น. 34.

สัมภาษณ์

ขจรศักดิ์ ปัญญาเรือง. ผู้รู้ในชุมชน และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม. สัมภาษณ์.
10 เมษายน 2558.

คณโท อินทแก้ว. ปราชญ์ชาวบ้าน และประธานกลุ่มอนุรักษ์ชีเผ่า. สัมภาษณ์.
28 มีนาคม 2558.

จันทร์แก้ว อินตะแก้ว. ผู้อาวุโสในชุมชน และประธานสภาวัฒนธรรมตำบลฟ้าฮ่าม.
สัมภาษณ์. 30 มีนาคม 2558.

ชุมพล สวิวงศ์. ผู้รู้ในชุมชน. สัมภาษณ์. 20 เมษายน 2558.

บุญเลิศ ตีคัง. ผู้รู้ในชุมชน. สัมภาษณ์. 7 เมษายน 2558.

ประณีต เขียรสิริ. ผู้อาวุโสในชุมชน. สัมภาษณ์. 20 มีนาคม 2558.

ประยูร รังษี และธงชัย ตราพันธ์. ผู้รู้ในชุมชน และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม.
สัมภาษณ์. 29 มีนาคม 2558.

ปรีชา สัมมาทรัพย์. ผู้อาวุโสในชุมชน และสมาชิกสภาเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม.
สัมภาษณ์. 21 มีนาคม 2558.

วิชา ต้นสุหส์. ผู้รู้ในชุมชน. สัมภาษณ์. 2 เมษายน 2558.

อานนท์ ไชยรัตน์. ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 และผู้ก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้
ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านสลึงจ๊ายแก้วกว้าง.

สัมภาษณ์. 18 มีนาคม 2558.

อุดม รังษี. ผู้อาวุโสในชุมชน และเพชรราชภัฏ-เพชรล้านนา ปี พ.ศ. 2553. สัมภาษณ์.
30 มีนาคม 2558.